

УДК 314.15(477) «1990-2013»

ОСОБЛИВОСТІ ТРУДОВОЇ МІГРАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ (1991–2013 рр.)

Марина Касьянова

*Донецький національний університет (Вінниця),
кафедра міжнародних відносин і зовнішньої політики
вулиця 600-річчя, 21, 21000, Вінниця, Україна
e-mail: k.marina81@rambler.ru*

Досліджено особливості трудової міграції населення України з 1990 до 2013 рр., географічний розподіл міграційних потоків, якісний та кількісний склад трудових мігрантів. Проаналізовано з історичного огляду вплив відтоку економічно активного населення з теренів України. Виявлено ознаки, притаманні саме вітчизняній моделі трудової міграції, що сформувалася внаслідок особливостей соціополітичного розвитку, економічної ситуації, соціальних процесів.

Ключові слова: трудова міграція, населення, напрям, чисельність, потік.

Запурука сталого розвитку кожної сучасної країни полягає в економічному потенціалі, який забезпечується не лише корисними копалинами, розгалуженою інфраструктурою, а й людськими ресурсами. Кількість населення та його розвиток багато в чому визначають розвиток держави. Україна за останні 22 роки втратила майже 6 млн. населення. Чисельність громадян зменшилась не лише внаслідок смертності й екологічних проблем. Серйозним чинником впливу на демографічні показники стала трудова міграція з України. Особливо відчутний вплив населення з областей, де значно менше промислових об'єктів, що забезпечують існування низки суміжних галузей, даючи робочі місця. Однак, це – з суто економічного погляду, з історичного ж – сьогодні ми спостерігаємо четверту хвилю міграції з України, яка має особливості й позначається на суспільстві та державі загалом.

В Україні склалася ситуація «подвійного» впливу трудової міграції. З одного боку, країну залишили економічно активні громадяни, змушені шукати кращої долі в інших державах, з іншого – витрати на соціальну сферу державні органи можуть мінімізувати. Додатковою тезою до зазначеного є фактор скорочення показника безробіття, оскільки частина населення перебуває за кордоном та не претендує на робочі місця, зменшуючи у такий спосіб конкуренцію на ринку праці. У політичному контексті трудова міграція з України у ХХ–ХХІ ст. не лише становить соціальну проблему, а й демонструє гостропроблемний характер життя окремих регіонів держави. Розглядаючи джерельну базу для вивчення міграційних процесів, зауважимо, що, на відміну від історичних досліджень, які використовують комплекс джерел (законодавство, матеріали статистики, розвідки учасників подій та ін.), вивчення міграційних процесів у нашій країні достатньо складне. Передусім непростий аналіз статистичних даних, що надають офіційні установи держави. В Україні майже впродовж 10 років із моменту проголошення незалежності не існувало офіційної статистики показників міграції. Більшість сучасних дослідників наводять цифри – офіційні й неофіційні. За умов відсутності правової бази, яка регулювала би міграційні процеси, неможливо отримати точну чисельність заробітчан.

Питання трудової міграції на сучасному етапі набули міждисциплінарного характеру. Різноманітні аспекти зовнішньої трудової міграції досліджені в працях українських учених О. Малиновської, В. Ватаманюка, Е. Лібанової, Л. Лісогор, І. Прибиткової, О. Хомри [1; 5; 7; 9; 10]. До початку 2000-х рр. питання трудової міграції у політичній науці практично не розглядалось. Така ситуація зумовлена переважно відсутністю комплексної бази підходів й методик установлення кількості трудових мігрантів. У 2007–2008 рр. ґрунтовні дослідження здійснив Український центр соціальних реформ, Інститут демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України [3; 7].

Мета нашої статті – загальний аналіз особливостей зовнішньої трудової міграції населення України в 1991–2013 рр.

Передусім визначимо кількісні показники й структуру зовнішньої трудової міграції в Україні. Існують різні оцінки чисельності трудових мігрантів в Україні (від 1,5 до 7 млн. осіб) [7]. Істотні відмінності даних зумовлені насамперед самим тлумаченням змісту трудової міграції. Під трудовою міграцією, на думку окремих авторів, потрібно розуміти переміщення в просторі, що здійснюють індивіди з метою підвищення життєвого рівня на основі вигіднішого використання власної робочої сили без зміни постійного місця проживання [1].

Розглянемо загальні показники трудової міграції населення України у визначений період.

Після здобуття Україною незалежності до успіхів демократизації суспільного життя належить зняття обмежень на перетин державного кордону, забезпечення вільного пересування громадян. Якщо в попередній період у відокремленій від світу «залізною завісою» країні закордонні поїздки вважали привілеєм небагатьох обраних, то в 90-х рр. ХХ ст. вони стали доступними пересічним громадянам. Так, за даними Міністерства внутрішніх справ України, у 1986 р., на початку перебудови, кількість поїздок за кордон в особистих справах не перевищувала 43 тис. У 1991 р. вона досягла 2327 тис., тобто збільшилася в 54 рази [4]. Значна частина з них пов'язана не з туризмом, відпочинком чи відвідинами родичів і знайомих, а здійснювалася з метою отримання доходу. Економічні труднощі перехідного періоду, безробіття та неповна зайнятість, низькі доходи трудящих, затримання з виплатою зарплатні та пенсії примусили багатьох людей шукати заробітку за межами країни. За даними державної статистики, обсяги офіційно зареєстрованої трудової міграції постійно зростали: у 1996 р. вони становили 12 тис., 1998 р. – 24 тис., а 2002 р. – 41 тис. осіб [10].

Як засвідчують дані Державного комітету статистики України, станом на 2011 р. за кордоном працевлаштувалися 4,1 млн громадян [2]. За підрахунками недержавних організацій, ця цифра значно більша – 7 млн осіб, із котрих 1,5 млн припадає на країни Євросоюзу [8]. В останнє десятиріччя в Україні спостерігається феномен «сімейної» трудової міграції, коли з родини на заробітки відправлялися дві або більше людини. Структура трудових мігрантів цілком передбачувана: здебільшого це чоловіки – міські жителі (54,4%). Що стосується сільського населення, тут рівень участі в трудових міграціях значно вищий. Аналіз сучасних досліджень у царині трудової міграції підтверджує наявність постійного показника трудової міграції зі сільської місцевості незалежно від регіону держави. Показник кількості трудових мігрантів зі сіл в Україні коливається в межах 10%, найбільший він у західних областях – 12,9 % від загальної чисельності економічно активного населення.

У географічному плані трудові міграції здійснюються до найближчих країн. Серед трудових мігрантів близько половини (48,1%) працювали в Російській Федерації та майже стільки ж – у країнах Європейського Союзу, переважно в Італії (13,4%), Чеській Республіці (11,9%), Польщі (8%), Угорщині (3,2%), Іспанії (2,7%) та Португалії (2,6%). Більшість мігрантів-чоловіків виїжджала на заробітки до Росії, а жінки в Італію й близько половини – у Польщу та Португалію [7].

Простежуються істотні відмінності рівнів міграційної активності населення від регіону проживання. Найактивнішу участь у зовнішніх трудових міграціях беруть мешканці західного регіону країни, котрі становлять 57,4 % від загальної чисельності трудових мігрантів. На заробітках за кордоном перебуває 12,9% працездатного населення західних областей, що пояснюється географічним межуванням із кількома європейськими країнами та високим ступенем насичення ринку праці у цьому регіоні. Натомість найменш залучені до міграційних процесів жителі північного регіону, частка яких серед трудових мігрантів – 5,7%, або 1,7% працездатного населення цих областей [7]. За даними згаданого обстеження, освітній рівень трудових мігрантів значно нижчий, ніж усього зайнятого населення. Більшість із них (59%) мали повну загальну середню освіту, і лише 13,9% осіб – мігранти із повною вищою освітою; серед зайнятого населення в Україні цей показник становить 23,2% [7].

З огляду на наукові розвідки співробітників Інституту демографічних та соціальних досліджень, виокремлюються певні тенденції динаміки освітнього рівня трудових мігрантів в Україні [7]. До 1994 р. частка мігрантів із вищою освітою була достатньо високою (52–60%) за незначної питомої ваги осіб зі середньою та спеціальною освітою. В умовах трансформаційної кризи, катастрофічного спаду виробництва й значних обсягів заборгованостей із виплати заробітної плати за кордон з метою заробітків мігрували насамперед фахівці високого професійно-кваліфікованого рівня. Наприкінці 90-х рр. ХХ ст. трудова міграція в Україні охопила ширші верстви населення, що призвело до зниження освітнього рівня мігрантів за рахунок зростання частки осіб зі спеціальною та загальною середньою освітою. Обстеження трудової міграції у 2008 р. знову підтверджує збільшення участі осіб із вищою освітою та зменшення частки менш освічених мігрантів.

Найпоширеніші види економічної діяльності трудових мігрантів – будівництво (51,6%) і робота домашньої прислуги (16,3%). Розподіл мігрантів за професійними групами відображає надзвичайно низьку частку фахівців, технічних службовців (лише 6%) та значну частку представників робітничих професій, із котрих майже третину становлять найпростіші. Низький професійно-кваліфікаційний рівень робіт, що виконували трудові мігранти за кордоном, засвідчують дуже низьку ефективність використання їхнього трудового потенціалу, адже багато з них в Україні обіймали значно вищі посади і здійснювали набагато складнішу роботу [6].

Окрім цього, є сенс проаналізувати формування нової хвилі міграційних потоків. У сучасних дослідженнях часто згадують чотири хвилі міграції в Україні, але на початку нового століття наша держава уже відчуває нову – п'яту хвилю. Передумовами цього процесу стали одразу декілька чинників: 1) масовий виїзд заробітчан у 90-х рр. ХХ ст., що тепер сприяють працевлаштуванню за кордоном власних дітей; 2) економічна криза 2008 р.; 3) як не дивно, зближення України з ЄС. Третій чинник набув особливої актуальності після 2005 р., коли академічні установи країн-учасниць ЄС почали активніше впроваджувати грантові програми для студентів, аспірантів та молодих учених. Багато талановитої молоді після закінчення програми залишається в країнах

Європи. На жаль, нині відсутня офіційна статистика «грантової» хвилі міграції, але в історичному сенсі така ситуація призведе до негативних наслідків, оскільки спостерігається відтік найталановитіших і професійно підготовлених осіб.

Отже, загальний аналіз кількісних показників, напрямків та структури трудової міграції жителів України дає змогу дійти висновку про постійне зростання кількості трудових мігрантів. Варто також акцентувати на відсутності єдиного підходу в країні до визначення кількісних показників трудової міграції. Як підтверджує вивчення історіографії існує нагальна потреба у створенні якісних методик для дослідження трудової міграції. Спостерігається серйозна проблема з базами даних трудових мігрантів, тому джерела для вивчення цього процесу часто надають різні показники.

Аналізуючи показники, можемо провести паралелі з погіршенням економічної ситуації в Україні. Застосовують різні підходи до оцінки кількісних показників; офіційна статистика й дані громадських організацій демонструють значну кореляцію, у середньому 20%. Відплив економічно активного населення має і негативні, й позитивні наслідки. До негативних чинників належить зменшення чисельності економічно активного населення, до позитивних – зменшення конкуренції на ринку праці України і надходження грошей заробітчан в економіку України.

У соціополітичному контексті трудова міграція населення України, як згадувалося, – не нове явище. Але на сучасному етапі розвитку її масштаби набувають загрозливого характеру. Чисельність населення нашої держави постійно зменшується. За прогнозами ООН, у 2050 р. кількість громадян України становитиме 35 млн. Скорочення відбувається ще й на тлі старіння населення країни. Ці два чинники значно послаблюють економічний потенціал держави і можуть спричинити виникнення соціальної напруженості й формування нової трудової міграції.

В Україні виникла ситуація, коли хвиля трудових мігрантів 90-х рр. ХХ ст. стала передумовою виникнення нового потоку, що складається переважно з молоді, народженої в останнє десятиріччя ХХ ст. Отже, у середньостроковій перспективі на фоні старіння населення спостерігається ще й виїзд за кордон найбільш економічно активного прошарку суспільства, який мав би забезпечувати економічне зростання держави.

Список використаної літератури

1. Ватаманюк В. В. Особливості зовнішньої трудової міграції населення України в умовах кризи та виходу з неї / В. В. Ватаманюк // Наук. вісн. НЛТУ України. – 2011. – Вип. 21.14. – С. 165–171.
2. Динаміка трудової міграції населення України: обстеження / Український центр соціальних реформ. – К. : Видавництво Держкомстатистики України, 2012. – С. 111–112.
3. Зовнішня трудова міграція населення України: обстеження / Український центр соціальних реформ. – К. : Видавництво Держкомстатистики України, 2009. – 120 с.
4. Зовнішні трудові міграції населення України / за наук. ред. Е. Лібанової, О. Позняка – К. : РВПС України, 2002. – С. 78–79.
5. Малиновська О. На перехресті міграційних шляхів / О. Малиновська // Донбас: культурно-освітній обмін з українцями світу: матеріали науково-практичної конференції. – Донецьк : Донецьке обласне відділення Т-ва «Україна-світ», Укр. культуролог. центр, 2011. – С. 8–28.

6. Міграція населення України у 2006 році / Державний комітет статистики України; відп. за вип. Л. М. Стельмах. – К., 2007. – С. 103–104.
7. Населення України. Трудова міграція в Україні / Е. М. Лібанова, О. В. Позняк, О. А. Малиновська та ін.; за ред. Е. М. Лібанової. – К. : Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України, 2010. – 233 с.
8. Підсумковий моніторинг розвитку соціальної сфери України за 2010 рік // Центр перспективних соціальних досліджень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cpsr.org.ua>
9. Прибыткова И. Трудовые мигранты в социальной иерархии украинского общества / И. Прибыткова // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2002. – № 4. – С. 123–159.
10. Хомра О. Структура і напрямки міграційних потоків населення України (заключний науковий звіт по проекту) / О. Хомра. – К. : МОМ, 1998. – 258 с.

Стаття надійшла до редколегії 01.12.2015

Прийнята до друку 19.02.2016

PECULIARITIES LABOUR MIGRATION THE POPULATION OF UKRAINE (1991–2013)

Marina Kasyanova

*Donetsk national University (Vinnytsia),
st. 600th anniversary, 21, 21000, Vinnytsia, Ukraine,
e-mail: k.marina81@rambler.ru*

The article examines the features of labor migration Ukraine for the period from 1990 to 2013. Considered the geographical distribution of migration flows, the qualitative and quantitative composition of labor migrants, analyzed from a historical point of view, the influence of the outflow of the economically active population from the territory of Ukraine. The authors have outlined a list of features that are peculiar to the national migration patterns that formed due to the nature of socio-politically, the economic situation, social processes.

Keywords: labor migration, population, direction, size, flow.